

Драган Стојменовић Законитост кризе у политичкој употреби простора

Проучавање територијалне оријентације и просторне семантике Дома културе у урбаној структури Бора

Свака објективност, ваљано проверена, иориче ирви годир са иредмејом. Она мора најире све да кријихује: осећај, ойиши смисао, ираксу, чак и ону најувреженију, и најзаг ейимологију, јер реч, која је сџворена да ойева и изводи, рејхо ойоди мисао. Далеко од шоја да се диви, објективна мисао мора да иронише. Без ове злонамерне будности никада нећемо заузети исиински објективан сџав.

Гастон Башлар, „Психоанализа ватре”

Судећи по општим епистемолошким, методолошким и аксиолошким разлозима, најнезахвалније би било да се на самом почетку разматрања ове теме изведе и некритички прихвати некаква смела антрополошка редукција којом се више сугерише него изводи одређено опште начело. У овом трену, смело и са извесном намером, тврди се да је човек – дом културе. То управо значи да, и преко тога дома, и преко те културе, можемо слободно разматрати и упознавати човека. Каквог то „дома” и какве то „културе” је он домаћин? Из ових, вероватно, основних питања проистиче тежња за разматрањем проблема који би се, у интердисциплинарним оквирима антропологије, преточио у интерпретацију и својеврсно разумевање значења простора. У том немом језику културе, у којој простор говори, у троуглу човек – дом – култура, култура би можда била једина метафорична и несумњива категорија – друга природа човекова коју бесомучно рабимо, без имало свести да она има вредност која превазилази нашу надменост, необазривост и непажњу. Да ли је култура у овом случају посредно или директно обраћање нашег одраза нама самима? Границе наше спољашности

формирају простор који говори много више о нашем унутарњем стању но што би смо ми сами то могли у трену рационализовати. Простор који ћемо назвати домом културе проговориће, дакле, много више о човеку, него о култури. Тако ће, надајмо се, произаћи жељени ефекат упућене критике, који не морамо објаснити, али морамо разумети. Све ово што бисмо, дакле, желели да разумевамо, тиче се колективног јавног добра, и одмах по трендовској инерцији пребаћићемо то на колективни план, на коме нестају емоције, интима, и настају осећања некаквих хибридних јавних интереса и грађанског достојанства, вредних критиковања.

Невербалну комуникацију простора Дома културе у Бору можемо усмерити у два интерпретативна наративна тока, дијахрони и симултани. У оба случаја исход би био исти, тако да можемо комбиновати оба смера како би добили једну фракталну нарацију која може дочарати комплексност проблема невербалног језика простора и протумачити његов говор. Микрооснову саму, искуственог и интерпретативног сегмента предмета проучавања, сачињава исти облик, али и сам тотал слике предмета разматрања/критике колективне свести и савести следи лако

уочљиву, условно речено, фракталну структуру града истоветног геометријског облика/идеје. Намера ће, дакле, бити усмерена према усклађивању двеју равни у наративном експерименту који покушава да пренесе слику кристалне решетке структуре града и структуре колективне свести, посредно/метафорично са предмета проучавања – (Спомен) Дома културе.

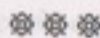
Простор је једна од важнијих детерминанти проучавања културе и човека. Такав приступ наглашеног утицаја простора (природног или културног) на човека налази се у самим коренима српске етнологије.¹ Повезивањем природе и културе, у дубљој перспективи спајају се у једну тачку природа и култура, тако да можемо културу назвати природним окружењем и кроз културу посматрати природу човека. Наслоњени на то стабло српске етнолошке мисли уочићемо једну од грана, семиотехнологију – општу етнологију материјалне културе која једним својим делом упућује на различите оријентације приликом проучавања простора. Овога пута определићемо се за територијалну оријентацију у субординацијама проучавања стратешке и политичке употребе простора.² Пример Дома културе у Бору у оквиру поменуте тематике није разматран, а као проблем је маргинализован у локалном јавном животу, али свакако може бити јако индикативан за ситуацију у којој се тренутно налази културни и јавни живот Бора. Из тога разлога било би јако вредно артикулисати говор простора који је, или недовољно разумљив или исувише „вулгаран” сутрађанима да би постао актуелан. Такав код, у сваком случају, никако не би смео остати на нивоу митоморфне, механичке или електронске читљивости, већ се мора оживети причом.

Едаврд Хол нас упућује на то како простор и територијалност прелазе на неформални културни ниво и постају „неприметни”; пара-

фразирају: према простору се односимо као према сексу, ту је, али га не помињемо. Прикази простора, архитектонских, урбаних целина, као и извесна територијалност, на последњем и актуелном генералном урбанистичком плану Бора организовани су тако да се на једном делу мапе (само за оног ко је релативно добро упућен и живи у Бору) може уочити геометријски облик који представља зграду Дома културе, али без икаквих назнака да су у њој смештене две важне културне институције Бора – Народна библиотека Бор и Музеј рударства и металургије. Тако, на тој мапи и плану града можемо пронаћи извесни Радио-клуб, али не музеј и библиотеку. Можда то, ипак, није случајност и пропуст у изради мапе? Да ли нам то уопште нешто говори?

Замислимо сада један поглед из птичје перспективе, не зато што би то био поглед са висине, већ зато што бисмо брзо прелетели то место јер претпоставићемо да у облаку сумпорног дима није пријатно летети. Испод тог облака и сиве маглуштине назиремо местимично понеки детаљ површине, мапе града, чија се размера споро приближава реалној величини. У одређеном тренутку, са извесне раздаљине, када то прозирност ваздуха дозвољава, можемо јасније уочити његову структуру и организованост појединих насеља. На севернијем делу плана налази се једна рупчага која својим слепилом зури у небо, а на њеним ободима, без икакве бојазни, безбрижно су посађене куће – планирано. То „планирано“ намах губи смисао, јер половине кућа чији су се делови ерозијом сурвали у рупу сведоче о некаквој погрешној процени приликом њихове изградње. У непосредној близини те рупе налази се и немали простор који заузима индустријска зона која је директно одговорна за празнину у утроби земље. Одмах поред налази се стари центар града и градска пијаца. У том старијем

делу града можемо уочити више насеља, са приземним, дугим кућама правоугаоне основе, у којима живе радници. То су раднички квартири који се протежу од северног насеља, преко борског потока даље до јужне колоније, па све до Трећег километра и сличног насеља у улици 7. јули. Отприлике, то би био део варошице Бор, једноставно зване Борски рудници, која је изграђена до краја Другог светског рата. Посматрајући даље према југу, готово паралелно са индустријском зоном, развија се град до насеља које носи назив Нови градски центар. Тако на једној дужи имамо два центра (ако се уопште може тврдити да на једној дужи постоје центри, а да притом кружнице нема), али оне нису и крајње тачке развоја града. Још мало даље према југу, на седмом километру од поменуте рупе, налази се градско гробље. Можемо, дакле, приметити да на крајевима града имамо рупе: коп и раку. Символични развој града је тиме до баналности огољен и симболику овакавог развоја града можемо наћи у сликовитом опису архитекте Богдана Богдановића: „Ако од крајње леве тачке низа, од синтеме, дођемо до крајње десне тачке, прошли смо пут од физичког до метафизичког, од световног до сакралног, од свакодневне садржине до онтолошког садржаја.”³ У таквом једном низу тачака, генералном урбанистичком плану града, постоје два центра и негде између, или прецизније, ближе старом центру, налази се предмет наше пажње, зграда Дома културе.

*Каг је дејте било дејте,
ишало је...
када вочиње време
и иде се завршава простор?*

П. Хандке и В. Вендерс,
„Небо над Берлином”

Прве иницијативе за изградњу Дома културе помињу се још 1966. године када су борски омладинци

јавно и организовано тражили свој простор у граду. Тада се у одговору општинских власти том јавном захтеву износи чињеница да су још 1962. године борски радници издвојили по две шихте за изградњу дома друштвених организација. Септембра месеца 1966. године, на расписаном конкурс за идејно решење зграде Дома културе, пријављено је више од 50 радова. Октобра месеца исте године одабрано је најбоље решење. Заправо, на том конкурс није додељена прва награда, већ је другу награду добио рад из Љубљане под шифром „Домус”, аутора Франца Рихтара, Соње Шпиндлер, Митје Симонита и Богдана Шпиндлера. На двадесетој редовној седници СО Бор (децембра 1966) било је речи о оснивању фонда за изградњу Дома културе. Потписивањем „Основног уговора о изградњи објекта” (8. 12. 1967. године) између РТБ Бор, као инвеститора, и одељења за пројектовање „Словенијапројект” из Љубљане, отпочело је планирање изградње Дома културе.⁴ Радови су почели 8. 1. 1970. године, а грађевинска дозвола је издата нешто касније, 17. 3. 1970. године.⁵ По званичној документацији, радови на изградњи Дома културе завршени су 15. 5. 1972. године, а употребна дозвола издата је 16. 6. 1972. године.⁶ Међутим, постоје извесне нелогичности у званичној документацији, а које се, између осталог, односе на прецизније датирање појединих догађаја, имена пројектаната и инвеститора изградње Дома културе. У појединим изворима можемо приметити да је нпр. Централна библиотека већ од 1. 1. 1970. године радила у саставу Дома културе,⁷ што се не слаже са званичним подацима и сведочанствима особља, или да су, по речима особља Одељења за урбанизам СО Бор, у изградњи учествовали „Енергопројект” и „Рад” из Београда као пројектант, односно извођач радова и РТБ Бор, као инвеститор, што се не слаже са

званичном документацијом у којој је пројектант „Словенијапројект“ из Љубљане. Као инвеститори се у једној, за сада незваничној верзији, поред РТБ Бор помињу СО Бор и грађани. Прва фаза изградње Дома културе завршена је крајем 1971. године, а изгледа као да се са отварањем журило вероватно по партијској одлуци. Дом културе је отворен 12. децембра 1971. године. Вероватно да је тада и промењена основна идеја пројекта и Дом културе је намах постао спомен-дом борцима палим у револуцији. Иако није био завршен, уз то и без употребне дозволе, по нечијој одлуци, само због тог исхитреног отварања, Централна библиотека је морала да усели део свог фонда у нову зграду. Спомен-дом отворила је говором Латинка Перовић, тадашњи секретар ЦК СКС и одмах после свечаног отварања, фонд Централне библиотеке био је враћен у стару зграду. Ни на пролеће 1972. године, када је Централна библиотека коначно усељена у нови Дом културе, зграда није била у потпуности завршена. Наиме, другу фазу изградње сачињавао је пројекат позоришне сале која никада после тога није била изграђена. У основној идеји пројектаната ове зграде била је замисао да зграда сама у целини буде стилизована представа багера са „кашиком“ за утовар, али је, нажалост, у првој фази изградње била планирана само кабина тога багера, која је и изграђена, док је планирана позоришна сала, коју је требало изградити у наставку северног зида Дома културе (иначе полукружне основе налик поменутом делу багера за утовар), ампутирана без за сада познатих разлога.

По „Пројекту дом v-1“, Програм Дома културе, рекапитулација површина изгледа овако:

1. Централна библиотека—1163 m²
2. Раднички универзитет—1662 m²
3. Друштвено-политичке организације—809 m²

4. Дом омладине—1053 m²
 5. Друштвени клуб—1076 m²
 6. Позоришни биоскопски део—6054 m²
 7. Летња позорница—904 m²
 8. Реставрација, пасажа, фризер, јавни wc—844 m²
- Укупна површина—13.565 m²

По хронолошком реду, следећи званични документ који нам је доступан је *Самоуравни споразум о начину коришћења, одржавања и финансирања зграде Дома културе у Бору*, из јануара 1980. године. Као корисници просторија у згради Дома културе помињу се: Самоуправна интересна заједница културе (РО Центар за културу, РО Народна библиотека и РО Музеј рударства и металургије), Самоуправна интересна заједница физичке културе (Шах клуб, Дом пионира, Друштво инжењера и техничара), Заједничке службе друштвено политичких организација. СИЗ културе у овом уговору има укупно 2432 m².

Последњи документ од 30. маја 1990. године, под редним бр. 110, књиженем у Народној библиотеци, јесте *Уговор о преносу права коришћења, управљања и располагања*, којим Општински комитет Савеза комуниста Србије – Бор преноси право коришћења, управљања и располагања на део пословних просторија у згради Дома, које су, иначе, биле намењене библиотеци. Интересантно је напоменути да је после овога уговора библиотеци пренето право на коришћење просторија које су њене, али, у свему овоме, ништа не би било толико парадоксално као чињеница да се баш овим уговором о праву коришћења библиотеци одузимају просторије гардеробе, књиговезнице и купатила. Тако је библиотеци тада одузето 50 m² функционалног простора. Површина којом Народна библиотека Бор од тада располаже је 1113 m². Од тог периода, деведесетих година двадесетог века, почиње нешто што бисмо могли назвати транзицијом или можда

пре свега: „метафизичком мутацијом“ јавног живота у Бору. Приватизација колективног јавног добра са револуционарно-комунистичког и самоуправно-социјалистичког, једнопартијског државног уређења прелази на псеудополитички, односно, „демократски“ систем у транзицији, коме је од тог „колективног јавног“, за приватизацију остало скоро само мњење.

То исто али мало друкчије.

Простор настаје тамо где се расправе о моћи и знању прешивају у стварне односе моћи.

М. Фуко

Агитпроповска фаза вођења културне политике у Бору добила је свој коначни облик у идеји да култура треба да извире из једног центра. У нашем случају, неко се досетио да тај центар буде смештен у згради која симболизује багер, односно, само његову кабину, јер зграда по основном пројекту никада није завршена. Дакле, Дом културе је смештен у кабини багера, усмереног ка северу и заглављеног на непарној страни улице Моша Пијаде у Бору. Разумљиви наставак агитпроп-фазе, државни бирократско-просветитељски модел вођења културне политике, по самој инерцији свога назива, односно, преко идеолошког деловања, тежи ка контролисању културе која је „централистички усмеравана и планирана“⁹. У таквом систему најважније је било директно развијање организационог апарата из партијске структуре.¹⁰ Такав идеолошки притисак је усмеравао културно стваралаштво формално, садржински и стилски; снажан утицај одразио се на урбанистичком и архитектонском планирању, односно, стратешком центрирању институција које ће се бавити културном делатношћу. Заузети или прогласити нешто центром свакако јесте употреба, уколико то само по себи није предодређено неком од већ познатих универзалних симбола центара. У питању је, дакле,

Дом културе у Бору

а прича о јавном моралу постаје одвратна метафора о цензору. Слобода и суштина стварања има свој центар у човеку. Слободни смо, дакле, за друштвену слободу; али да ли осећамо жељу да будемо ослобођени од ње?

Степен конструисаности друштвене интеракције приликом политичке употребе простора најјасније можемо сагледати преко секуларних – политичких ритуала, пролеткулта и израженог социјалног сентиментализма у културном деловању. Конструисаност и крпарење (bricolage, Леви-Строс) поред осталог, најочигледније су изражени у политичким ритуалима социјалистичких празника, али и у доскорашњим, и сада актуелним, политичким, радничким и грађанским протестима. У за сада незваничној културној историји Бора, пресудну улогу имали су, пре свега, раднички покрети и то је толико очигледно, да је скоро немогућа замена тезе. Због „скоро немогуће замене“ биће да је потребно ретроспективно поменути оно што се дешавало на платоу Дома културе протеклих година.

Историјски и идеолошки корени, сложили бисмо се, вероватно, потичу из револуционарно-комунистичке идеологије која злоупотребљава радничко-самоуправне тежње ка квалитетнијем животу, па Дом културе, по некаквом симпатичком принципу евентуално-психолошког утицаја на радништво, укрцавају у багер. Али, ту се не завршава та комплексна семантичка слојевитост, већ одмах по отварању, овој згради додељују некрофилни статус спомен-дома, тако да, свидело се то нама или не, њиме вечно управљају духови. Да ове констатације не би склизнуле у психотично-параноидну визуру, ипак је плато Дома културе, од осамдесетих до прве половине деведесетих година, служио сврси и то треба истаћи, у културно-забавном смислу. Наиме, на том платоу до тада су се могли видети и културно-уметнички

јасна друштвена конструисаност и идеолошка употреба одређеног простора. Такав поступак бисмо, користећи се адекватном терминологијом, могли назвати и стварањем „базе“ у културној политици, прихваћене у смислу друштвених односа као производних односа, обезбеђујући тиме размену и потрошњу идеја и примену начина ефикасне друштвене контроле на психолошком плану. Надградњу такве базе можемо видети једино као страх од анонимног ауторитета и демонстрацију моћи, или можда на латентном плану преко идеолошке и политичке употребе простора што потврђује и једна Фукоова констатација по којој, „... архитектура и њене пратеће теорије никада не стварају изолована поља која треба анализирати до најситнијих детаља, они су од интереса само ако се посматрају да би се видело колико и како су ухваћени у замку са економијом, политиком или институцијама“. Свако индивидуално може схватити неизмерну корист и добру намеру у постојању библиотеке и музеја у овом објекту и граду, али управо је директна политичка употреба

и манипулација овим простором одговорна за непостојање друштвене свести о културном добру које поседујемо. Јавни живот у Бору сведен је на проблеме егзистенције људи и доскорашње основне привредне делатности града, али не и на проблеме егзистенције јавних културних добара града, која свакако превазилазе нас саме. Дом културе, међу својим зидинама, без те колективне свести о културном добру и спремности за конкретну акцију, јесте једна синтетичка синтагма која потпуно одговара политичким идеолошким концептима, никако суштинском значењу културе духа или културе интелекта. Он нужно бива уплетен у трендовске политичке и идеолошке системе који диктирају културну политику злоупотребљавајући симболичко значење свога имена. Колико су музеј и библиотека уплетени у ту мрежу политичке употребе тиме што деле заједнички простор? Да ли би то могли сматрати прихватљивим чак и у савременим демократским и либералним концептима?¹¹ Друштвена слобода ни у једном свом степену не пружа могућности личне суштинске слободе човека,¹²

програми, концерти познатих југословенских група (које не морамо поменути), концерти старијих борских рок-бендова (које свакако морамо поменути): *Фисџи, Тунел, Тенк, Кобра, Герника*, и млађих: *Милодух, Pinkheads, Тазе камиказе, Na-ma-Tha, Абиг Беманац, Хаг, Antiriad, Lizard, Свако за себе, Дуџо коначиџиџе, Рибенџроџси*, итд. У приземљу Дома, покрај летње позорнице, осамдесетих година, чувени чика Мики Шепа држао је стони фудбал и тада хит видео игре, радила је и омладинска диско-тека „1+“. Све у свему, тада је било забаве око дома и у њему. Међутим, овај плато, пошто је надомештао недостатак трга у граду, много чешће је служио за прославе социјалистичких празника, митинге и нешто касније (у другој половини деведесетих година) – за грађанске протесте.¹³ Увођењем вишепартијског система, креће и нешто интензивнији политички живот у Бору, али се тиме не мења статус Дома културе. ЦК СКС, који је спустио своју шапу на већи део зграде, променио је кожу и постао политичка партија СПС. Део зграде Дома културе тада је већ био њено власништво, рачунајући и оних 50 m² отетих од библиотеке (1990) и предатих на коришћење ШРИФ-у. Стратешко запоседање платоа од стране политичких партија потекло је од Савеза комуниста Србије, наставили су га ксенофобични социјалисти својим митинзима деведесетих година, док је за митинге тада опозиционих партија био одређен простор платоа испред Железничке станице. Дом културе и његов плато, који се, иначе, сматрао центром, односно, који се налазио на најпогоднијој локацији у главној улици која се у одређено доба дана затварала и постајала пешачка зона – корзо, у правом смислу речи је надомештао трг који је недостајао граду. Међутим, плато Железничке станице на којем су се најчешће одржавали митинзи опозиционих партија, налази се нешто даље од

главне улице и центра града, тако да су тада опозиционари били с намером маргинализовани. Када је прошло неколико избора у новој вишепартијској држави, и када су увидели своју реалну беспомоћну позицију у општем тоталитарном државном и симболичком просторном систему, прибегли су нешто другачијој стратегији политичке борбе: грађанским и политичким протестима. Тако се од средине деведесетих година по први пут опозициони протести организују на платоу испред Дома културе. Тадашњи протести организовани су тако да је симболичким акцијама покушано освајање овога простора, али услед притиска власти, најчешће неуспешно. Тек 1999. године опозиционе партије (ДОС), уз очигледну помоћ невладиних организација, успевају да запоседну плато испред Дома културе, који постаје центар окупљања, полазна и крајња тачка шетњи. Услед сплета очекиваних околности, у више наврата је, приликом тих протеста, зграда Дома културе, која већим делом припада СПС-у, искоришћена у политичком маркетингу опозиционих партија. Наиме, свака погодна прилика користила се за изношење оптужби против већинског власника зграде и обећавало се да ће, када дође њихово време, „истерати ђаволе из Дома културе“ и вратити га грађанима. Када је дошло до промене власти и када су увидели да је, по свему судећи, власник тих просторија СПС и да је приватизација дома одавно завршена, грађанима је остајало све мање наде. Једном приликом је Отпор извео „егзорцистички ритуал“ и уместо да истера „непоменика“, склопио је уговор с њиме и уселио се у једну канцеларију. Насликана је песница на фасади зграде, завијорила се застава, и то је било то. Све у свему: поражавајуће. Кренули су учестали штрајкови радника, протести опозиционих политичких партија, прославе нових година и редовне злоупотребе Дома

културе у политичком маркетингу, тако да све ово постаје све мучније за посматрање. Како одреаговати због оваквог мучног осећања? Разумом? Наравно: „незнање се не учи“, али разумевање би подразумевало постојање свести о поседовању културно-историјских споменика, свест о израженој историчности, уз истовремено осећање грађанског достојанства. Да ли постоји таква свест, уколико нико не осећа одговорност због постојећег стања?

Скривање иза транзиције у локалној есхатологији и танатологији палеоиндустријскога града личи на виц у којем се ловац на зечеве скрива у жбуњу и „звизди ко купус“ да би намамио ловину. А дух града се у свему томе осећа као у монтираном скечу Монтија Пајтона у којем Хитлер пред својом нацијом каже: „Мој пас нема нос“, а маса у једном гласу пита: „Па како онда мирише?“. „Одвратно!“, одговара Хитлер. Алтернативна урбанизација свести може лако постати читљива текстура бекства од сопственог одраза који, узгред речено, вампирски нестаје са те рефлексне површине – колективне свести. Без зрачка солидарности и жеље за организованим деловањем, дух града постаје град-дух у којем високи степен друштвене контроле још увек сеје страх. Фрактална колективна свест, фрактална структура града, фрактална архитектура, фрактална нарација, доводе нас до закључка који читавамо у циничној тенденцији постмодерног урбанизма: „форма следи фикцију, финоћу, финансије и изнад свега страх“¹⁴.

Век после

- ... Борски архив, одељење Историјског архива у Неготину, и даље је на самој ивици површинског копа. Тиме је угрожена вредна архивска грађа услед неадекватних услова чувања и недостатка основних средстава за рад.
- ... Центар за културу Бор још увек је подстанар у музичкој школи.

- ... Народној библиотеци Бор одузете су просторије у Дому културе намењене библиотечкој књиговезници.
- ... Двор Карађорђевића у Брестовачкој бањи постао је „музеј флоре и фауне овог краја“.
- ... Конак Кнеза Милоша се потапа кишницом јер је кров пропао.
- ... Град Бор нема завичајни музеј.
- ... Споменици са старог кривељског гробља (средина деветнаестог века), који су се налазили на мапи културног блага „друге“ Југославије, шездесетих година двадесетог века били су заборављени крај пута за село Кривељ код површинског копа.
- ... Осамдесетих година двадесетог века покренута је иницијатива за заштиту и измештање објеката народног градитељства у Кривељу.
- ... Традиционална култура Влаха североисточне Србије и даље је недовољно истражена и у забрињавајућој је фази кризе идентитета.
- ... Амбијентална архитектонска целина француске архитектуре у старом језгру града и северним деловима насеља угрожена је услед учестале небриге и јасне социјалне и етничке стратификације и диференцијације у тим деловима насеља. Бор као француско колонијално насеље, једно је од највећих тог типа у Европи.
- ... Фасада најстарије грађевине – прве кафане, првог биоскопа, позоришта и неформалног културног центра – Веселог рудара, оронула је и већ годинама зрела за рестаурацију и адекватну заштиту.
- ... Украден је споменик Миклошу Раднотију.
- ...

Референце:

1. Ballar, Gaston: *Poetika prostora*, Beograd 1969.
2. Ballar, Gaston: *Prihoanaliza vatre*, Čačak 1996
3. Bogdanović, Bogdan: *Urbis & Logos*, NIŠ, 1976.
4. Бранислав Којић: „Савремени урбани процеси и антропогеографска проучавања“, ГЕИ VII, Београд, 1958.

5. Brubejker, Rodders i Kuper, Frederik: „S onu stranu 'identiteta'“, *Reč* br. 69/15, Samizdat B92, str. 405–451.
6. Vujović, Sreten: „Grad, spektakl i identitet“, *Sociologija XXXIX*, br. 2, Beograd 1997; ili www.komunikacija.org.yu/komunikacija/casopisi/sociologija/XXXIX.2.
7. Vujović, Sreten: „Nelagoda od grada“, *zbornik Srpska strana rata-Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, Republika, Beograd 1996, str. 132–158.
8. Gerc, Kliford: *Tumačenje kultura (I)*, Biblioteka XX vek, Beograd 1998.
9. Đimić, Ljubodrag: *Agitprop kultura*, Rad, Beograd 1988.
10. Драгићевић-Шешин М. и Стојковић В: *Култура-менадџмент, анимација маркетинг*, Београд 2000.
11. Duda, Dean: *Nadziranje značenja: što je kultura u kulturnim studijama*, *Reč* 64/10, decembar 2001, Samizdat B92, str. 235–253.
12. Ђорђевић-Максимовић, Јелена: „Ескапизам и градско окружење“, *Бележница* бр. 6, Бор 2002.
13. Eko, Umberto: *Kultura, informacija, komunikacija*, NOLIT, Beograd 1973.
14. Elin, Nan: *Postmoderni urbanizam – dopunjeno izdanje*, Beograd 2002.
15. Ерден, Илдико: „Рурално-урбани континуум у Панчеву у дијакхроној перспективи“, *ГЕИ XLII*, Београд 1993, стр. 115–127.
16. Јовановић, Слободан: *Пуш књиже у борском крају*, Бор 1989.
17. Kostić, Cvetko: *Grad i vreme*, Vuk Karadžić, Beograd 1982.
18. Kostić, Sofija: „O primeni etnologije kod nas“, *Etnoantropološki problemi 1*, Beograd 1987, str. 49–52.
19. Kovačević, Ivan: *Semiologija mita i rituala I, II i III*, Beograd 2001.
20. Kovačević, Ivan: „Strategije etnološkog istraživanja“, *Etnološke sveske IV*, Beograd 1982, str. 7–24.
21. Kovačević, Ivan: „Za teorijsku etnologiju“, *Glasnik slovenskoga etnološkoga društva Leto 16*, Ljubljana 1976, str. 40–42.
22. Ковачевић, Иван: *Историја српске етнологије I, II*, Београд 2001.
23. Levi-Stros, Klod: *Strukturalna antropologija*, Beograd 1980.
24. Mamford, Luis: *Grad u istoriji*, BOOK & MARSO, Beograd 2001.
25. Pavlović, Živojin: *O odvratnom*, Beograd 1982.
26. Прица, Инес: „Захтеви савремености у антрополошком поимању културе“, *Етнолошке свеске IX*, Београд / Нови Пазар 1988, стр. 105–111.
27. Pušić, Ljubinko: *Čitanje grada – između duha i materije*, Novi Sad 1995.
28. Radović, Ranko: *Forma grada: osnova, teorija i praksa*, Novi Sad / Beograd 2003.
29. Ракић, Радомир: „Савремене промене – предмет истраживања или њихово истраживање – аспект?“, *Симпозијум: Етнолошко проучавање савремених промена у народној култури*, Етнографски институт САНУ, Београд 1974, стр. 30–51.
30. Rihtman-Augustin, Dunja: „Alternativna urbanizacija i identitet novih naselja“, *Etnološki pregled 18*, Beograd 1982, str. 61–63.
31. Rihtman-Augustin, Dunja: *Etnologija naše svakodnevice*, Školska knjiga, Zagreb 1988.
32. Ромелић, Живка: „Рудничка архива као извор проучавања културе становања рудара у Тимочком региону“, *ЕС 9*, Београд 1988.
33. Стојменовић, Драган: „Urbis morientis imago“, *Бележница* бр. 6
34. Стојменовић, Драган: „Обреди, ритуали, празници и ритуализовани јавни скупови у Бору“, *Бележница* бр. 4, Бор 2001.

35. Ugo Fabijeti, Roberto Maligeti, Vincenco Matera: *Uvod u antropologiju: od lokalnog do globalnog*, CLIO, Beograd 2002.
36. Fuko, Mišel: *Arheologija znanja*, Beograd / Novi Sad 1998.
37. Hal, Stjuart: „Kome treba 'identitet?'“, *Reč* 64/10, decembar 2001, Samizdat B92, str. 215–233.
38. Hobsbaum, Erik i Rejндџер, Теренс /ur/: *Izmiljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd 2002.
39. Hol, Edvard: *Nemi jezik*, Beograd 1976.

Документација и архивска грађа

1. Одобрење за употребу објекта, бр. 354-67/72-04, 16. 06. 1972. године, архив СО Бор. У овом решењу Секретаријат за инспекцијске послове СО Бор, по захтеву РТБ Бор – рудница, топоница и рафинерија бакра Бор: одобрава инвеститору РТБ-а Бор радници топонице и рафинерије бакра Бор употребу објекта заједничких зграда у Бору.
2. Основни уговор о изградњи објекта од 8. 12. 1967. закључен је између РТБ Бор, као инвеститора и одељења за пројектовање „Словенијапројект“ Љубљана, Основни уговор, рачуноводство Народне библиотеке Бор.
3. „Пројекат DOM V-1“, *Program Doma kulture*, Народна библиотека Бор.
4. *Ugovor o prenosu prava korišćenja, upravljanja i raspolaganja*, 30. мај 1990. године, ред. бр. 110, Народна библиотека Бор.
5. *Kolekšion*, 1966-1972. године, Завичајно одељење Народне библиотеке Бор.

Напомене:

- ¹ Антропогеографија Јована Цвијића оставила је добре смернице за даља проучавања насеља и начина становања Сретену Вукосављевићу. Видети: Иван Ковачевић, *Историја српске етнологије II*.
- ² Тренутно се не могу позвати на оригинални текст Ерика Коена, изјављивам се читаоцима и уједно наглашавам да је поменута тема оријентација у проучавању простора у овом случају изведена из предавања мр Илдико Ерден на групи за Етнологију/антропологију Филозофског факултета у Београду.
- ³ Bogdanović, Bogdan ..., str. 43.
- ⁴ Основни уговор о изградњи објекта од 8. 12. 1967. године. Закључен је између РТБ Бор, као инвеститора и одељења за пројектовање „Словенијапројект“ Љубљана, Основни уговор, рачуноводство Народне библиотеке Бор
- ⁵ *Грађевинска дозвола* бр. 03 – Ур. – 276/1 од 17. 3. 1970. године, Секретаријат за управно-правне послове СО Бор.
- ⁶ Одобрење за употребу објекта, бр. 354-67/72-04, 16. 06. 1972. године, Секретеријат за инспекцијске послове СО Бор. У овом решењу, Секретеријат за инспекцијске послове СО Бор, по захтеву РТБ Бор – рудница, топоница и рафинерија бакра Бор: одобрава инвеститору РТБ Бор радници топонице и рафинерије бакра Бор употребу објекта заједничких зграда у Бору.
- ⁷ Јовановић, Слободан, *Пуш књиже ...*, стр. 94.
- ⁸ *Program Doma kulture*, по пројекту DOM V-1 Љубљана 18. 3. 1967. година. Пројекат се чува у рачуноводству Народне библиотеке Бор.
- ⁹ Драгићевић-Шешић, М. и Стојковић, В.: *Култура-менадџмент, анимација...*, стр. 24.
- ¹⁰ Đimić, Ljubodrag: *Agitprop kultura...*
- ¹¹ Скорашњи пример узурпације просторија библиотеке у Врбасу од стране политичке партије са демократском атрибуцијом у своје називу, оправдала ово постављено питање.
- ¹² После ове реченице стоји тачка, бескрајна и битна.
- ¹³ Стојменовић, Драган: „Обреди, ритуали, ...“
- ¹⁴ Elin, Nan: *Postmoderni urbanizam...*, str. I – II.